

JEAN ANOUILH'İN ANTIGONE ADLI ESERİNDE ÖLÜM

Deniz KÜZECİ*

Özet

Yunan yazar Sophokles'in aynı adlı oyunundan uyarlanarak 2. Dünya savaşının şiddet ve dehşet ortamında Fransız direniş hareketinin yanında yer almak üzere Fransız oyun yazarı Jean Anouilh'in kaleme aldığı tek perdelik bu oyunda Ölüm teması irdelenmiştir.

Antigone'da kişiler eserin başından sonuna kadar ölüm havasını teneffüs ederler. Kişiler toplumsal hayattaki yerleri, görevleri ve karakterleri icabı ölüm ile yüz yüze kalmaktadırlar. Korku ve kaygıları sosyal pozisyonları gereği isteyerek ya da istemeyerek bir takım olayların unsuru olma zorunluluğu doğurmakta ve kişileri ya ölmeye ve ya öldürmeye iten sebeplerin sonuçları vuku bulduğunda oyun kişileri ölmek veya öldürmek fiillerinin muhatabı olurlar. Oyunu incelediğimiz zaman hemen hemen her sayfada ölüm temasının mevcut olduğunu, oyunun başından sonuna doğru ölüm temasının kişileri ölüme sürüklediğini çok vurgulu bir şekilde doğrulamış olduk.

Sonuç olarak dünyanın kuruluşundan bu güne kadar tüm toplumların bir şekilde haksızlık, şiddet ve nihayetinde ölüm ile iç içe yaşadıkları ve her dönemin yazar ve ediplerinin ölüm temasını çağlarının aynası olarak eserlerine yansıtıp parlattıkları bilindiği üzere, Jean Anouilh de Antigone adlı oyununda bu temayı başarılı bir şekilde işlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm teması, Jean Anouilh, Antigone, Antigone'da ölüm teması.

THE THEME OF DEATH, IN JEAN ANOUILH'S ANTIGONE,

Abstract

The theme of death was examined in this one-acted play by Jean Anouilh, French playwright Jean Anouilh, to take the side of the French resistance movement in the atmosphere of violence and horror of World War II, adapted from the same play by the Greek writer Sophocles.

People in Antigone breathe the air of death from the beginning to the end of the work. People are faced with death in their lives, their duties and their character. Fears and concerns create the necessity of being an element of a number of events, willingly or unintentionally, depending on their social position, and the players die or kill when the consequences of the causes leading to death or killing occur. When we examined the game, we were able to confirm that there was death contact on almost every page, and that the death sentence from the beginning of the game to the end of the game dragged people to death.

As a result, Jean Anouilh successfully executed too this theme in Antigone as it is known that all societies from the beginning of the world to this day somehow lived in unity with injustice, violence and ultimately death, and that writers and editors of every period reflected in the works of death the same age .

Keywords: *The theme of death, Jean Anouilh, Antigone, theme of death in Antigone.*

*Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, ERZURUM.
dkuzeci@atauni.edu.tr

1.YÖNTEM

Jean Anouilh'in *Antigone* adlı piyesi ana kaynak olarak irdelenerek, destek kaynaklarda tarama yapıldı ve ölüm ile ilgili kelime, cümle ve paragraflar piyesin kaynağı olan dönem ve yazarın hedefi yapılan inceleme ile makale başlığı içeriği doğrultusunda irdelenmeye çalışıldı.

2.GİRİŞ

Yirminci Yüzyıl Toplumunun yaşadığı acı tecrübeleri kaleme alan Yirminci yüzyıl modern tiyatro yazarlarından Jean Anouilh de birçok yazar gibi savaş ortamında doğmuş ve her iki dünya savaşını yaşama tecrübesi ile savaşın vahşetinin topluma kötü sonuçları olduğunu ve *Antigone* adlı bu eserinde savaşın en çok neden olduğu ölüm temasını irdelemeye çalıştı.

Ölüm insanın mutlak karşılaştığı kaçınılmaz sonudur. İnsanı ne zaman, nerede ve hangi şekilde yakalayacağı belli değildir. Onun için insan sürekli bir ölüm korkusu yaşar. Tüm dönemlerin sorunsalı olarak edebiyat eserlerinin dikkate değer bir kesiminde ölüm teması ele alınmıştır. Ölümün ele alınışı bazen kısa bir öykünün entrikasını oluştururken bazen bir romanın başından sonuna kadar kişilerin korkularını oluşturur. Kimi zaman ise şiirlerin mısralarında değişik biçimlerde karşımıza çıkar. Böylece yazarlar ya kendi ölüm saplantılarını veya toplumun karşı karşıya olduğu ölüm endişesini kendi edebi üslup ve türünde işleyerek hedef kitesinin beklentileri doğrultusunda eserler verirler.

Eski Yunan edebiyatının tesiri altında eserler veren Jean Anouilh'in eserlerinde ölüm temasını da yunan edebiyatından esinlenerek ele aldığı görülmektedir. İkinci Dünya savaşı esnasında Almanların Fransa'yı işgali yazarın ölüm temasını işlemede etkili olmuştur. Böylece ölümün çok yoğun bir şekilde karşımıza çıkmış olduğu savaşların vahşet ortamları yazarların esin kaynağı olmuştur.

Jean Anouilh'in *Antigone* adlı piyesinde piyesin kadın kahramanı *Antigone* piyesin başından sonuna kadar ölüm ile yüz yüzedir. Piyesin Temasını oluşturan ölüm kişilerin maruz kaldıkları ve ya karşısındaki kişilere uyguladıkları görülmekte, kişiler rolleri gereği ölüm ile iç içe bulunmaktadırlar. Kişileri ölümü diğerlerine sağlayan kişiler ve ölümle yüz yüze kalan kişiler olarak iki kısımda ele alınmıştır.

3.PİYESETE ÖLÜMÜ SAĞLAYAN KİŞİLER

Eski yunan ve Latin edebiyatlarını taklit eden klasik tiyatro yazarları gibi Jean Anouilh de eserlerinde klasik tarzda eserler vermiş ve *Antigone* adlı piyesinde bunu denemeye çalışmıştır. Tek perdelik bu piyesin kişilerine baktığımız zaman ilk etapta gözümüze çarpan şeyin kişiler arasında klasik tiyatronun pek çok piyeslerinde de olduğu gibi kişilerden birinin kiral olmasıdır. Kiral sosyal konumu ve görevi gereği kendisi ölüm korkusu içerisinde yaşadığı ölçüde ölüm korkusunu yaşatan kişidir. Mortherlant'ın *Ölü Kraliçe*'sinde kiral Ferrante ölüm korkuları içerisinde yaşarken etrafına ölüm saçarak gücünü ispat etme çabasına girer ve etrafındaki dalkavukların da tesiri ile İnès'in ölüm kararını verirken etrafına ölüm saçar. "O öldü. Bunu bana Tanrı dedi. Ve sen de öldün."(Montherlant,1942:159) *Antigone*'da da kiral ölümün kaynağını oluşturan oyun kişisi durumundadır. Gücü elinde tutan unsurlar genellikle ölümü sağlayan kişilerdir. Kiral yetki gücü ile ölüm kararları alabilecek toplumsal otoritedir. Kirallar, vezirler, subaylar, askerler, katiller ve benzeri unsurlar ölüm araçlarını tutan ve yönlendiren kişilerdir. Özellikle cellâtlar ölüm korkusunu anımsatan tiyatro unsurlarıdır. Yargıçlar ve muhafızlar yine ölüm kararlarının uygulanmasında sorumluluk sahibi taraflardır.

Antigone'da ölüm emrini veren kiral Kreon'dur. Öldürmek yada öldürmemek ancak kiralların verebileceği ağır görevlerdir. Piyesin giriş kısmında kiral Kreon'un sorumlu olduğu ağır yük yüzüne yansır. "Genç nedimenin yanında düşünceli düşünceli duran ak saçlı, iri yarı adam Kreon'dur. Yani kiral. Alnı çizgilerle dolu, yorgun. İnsanları idare etmek gibi zor bir vazifesi var."(*Antigone*.4) Her kiral gibi kiral Kreon da ağır sorumluluklar altında oldukları tasvir edilmiş, bu sorumluluğun ağırlığı saçlarına ve yüzündeki kırışıklıklara yansımıştır. Dış görünüşündeki bitkinlik ruh haline de yansımış durumdadır. Kiral Kreon'un yorgunluğu ve bitkinliği Kiral Ferrante'in benzer yorgunluğunu andırır. "Şimdi beni dinle. Tahtımdan, sarayımdan, halkımdan bıktım. Fakat özellikle bıktığım biri varsa bu sensin Pedro."(La Reine Morte.24) Kirallar güçlerini kaybetmeye başladıklarında kendilerini güçlü göstermek isterler. Ve bu istekleri bazen ölüm kararı gibi ağır bir karar olabilir. Kiral Kreon da kiral Ferrante'in aldığı karar gibi ağır bir karara başvurarak gücünü ispat etmek isteyecektir. Halk, kalabalık kitleler korku ile bastırılır. Yöneticiler bazı sert kararların alınmasıyla yönetimlerini elde tutma başarısını sağlarlar. Kiral Kreon da kiral Ferrante gibi bir suçlu arar yani bir suçluya ihtiyacı vardır. Aradığı suçluya vereceği ceza'yı ulu görev olarak adlandırır ve toplumun düzeni için, Tanrıların dilekleri doğrultusunda hareket etmeleri gerektiği savını çok sık kullanır. Anouilh'in kahramanları genelde bir trajik sonu beklerler ve bu trajik son genelde toplumsal ihtiyaç ve zorunluluk gereğidir. Kiral Kreon *Antigone*'un ölüm emrini vererek piyesin başından sonuna kadar kahramanın trajik kaderinin ilerleyişini planlar.

Kreon kiral olmadan önce “Thebai’nin küçük antikacı dükkânlarını dolaşmaktan hoşlanır.”(Anouilh,1955:4) ve kitap okur, kendine göre sıradan eğlenceleri ve zevk aldığı şeyleri vardır. Ancak Kiral ve oğulları öldüğünde onun yerine geçince bu basit zevklerini bile yaşayamaz olur. “Kimi Akşamlar yorgun düşer.”(Anouilh,1955:5) ama çoğu zaman boş işler, olarak adlandırdığı şeylerin basit insanlara bırakılmasını düşünse de “Sabah oldumu kendini, halledilmesi gereken bir takım işler karşısında görür.”(Anouilh,1955:5)Buradan anlıyoruz ki Anouilh dönemin problemleri üzerine ciddi bir şekilde eğiliyor, gördüğü toplumsal problemleri görmezden gelemiyor. Dünyayı iyiler ve kötüler olarak iki kutupta görerek kötülerin amacı diğerlerinin huzurunu bozmak, haklarına tecavüz etmek dünyayı yaşanmaz hale getirmektedir. Bu düşüncesini şöyle özetler: “Her zaman bir yerlerde benim huzurumu kaçırmak isteyen kaybolmuş bir köpek olacaktır.”(Didier,50) Kendisini tüm ezilmişlerin yerine koyar. Onların yaşadıklarını yaşar ve onların hissettiklerini hisseder. Kendini onlardan biri olarak kabul eder. “Dünyada daima kendi türlerinden Jean Anouilh’in mutlu olmasını engelleyecek saf ve sıkıntılı bir kalp, acınacak ve sefil bir canlı olacaktır.”(Didier,50) der Jean Didier.

Piyeslerinde iki kutupta karşı karşıya getirmeye çalıştığı kişilerin birine diğerinin tam zıddı olan pozisyona koyar. *Antigone*’da Kreon ölüm emrini veren zalim rolünde kendini gösterirken *Antigone* ise Kreon’un tam tersine pozisyonda güçsüz, Anouilh’in türünden zavallı biridir. Bunlar, yani Anouilh’in tiyatrosunda işlediği temalar toplumun fotoğrafı, birçok insanın içinden çıkamadığı olumsuz durumun sahneye taşınmasıdır.

Jean Anouilh, modern çağ olarak adlandırdığımız ikinci dünya savaşının yaşandığı yıllarda dünyada, özellikle Avrupa’da insanın içine düştüğü durumu, insanın insana yaptığı tasvir edilemez vahşetin boyutlarının ilk çağlardan çok fazla farklı olmadığını anlatmaya çalışır. Modernleşen şeyin insan olmadığını sadece şeylerden ibaret olduğunu, vahşi köpeklere benzettiği zalimler kesiminin merhametsiz, acımasız, başkalarının kanını dökmekten zevk alan, başkalarının kaniyle beslenen ve başkalarına çile ve eziyet çektirmekten zevk duyan modern çağ vahşileri olarak nitelendirir.

Jean Anouilh geçmiş ile gelecek arasında bağ kurarak asıl kaygısının insanlığın geleceği olduğunu, insanlığı bekleyen vahim sorun nasıl olacağı, insanoğlunun kötü gidişatıdır. Modernleşen insanlık değil, makineli tüfekler, kimyasal bombalar, tanklar, füzeler, uçaklar ve benzeri güdümlü silahlar. Tüm bunlar insanlığı korumak yerine insanlığı yok etmeyi amaç ve görev edinmiş çağdışı vahşi kötü niyetli kitlelerin masum kitleleri üzerinde oynadıkları vahşetin araçlarıdır. Art arda iki savaş yaşayan dünya insanın içinde bulunduğu durumu pek çok yazar kaleme almış, kaygılarını kalemlerinin dilinden anlatma yolunu seçerek bir nebze olsun dünyanın kötü gidişatına küçük bir dur deme gayreti göstermişlerdir. Jean Anouilh de diğer yazarlar gibi düşünce dünyasını oldukça orijinal bir üslupla kaleme almıştır. Birinci Dünya Savaşının hemen başında (1902) doğan ve ikinci dünya savaşının tam ortasında kalan, iki savaşın tüm acılarını yaşayarak gören yazarı tam anlayabilme savaşı yaşama deneyimi olmayanların anlayabilmesi mümkün değildir. Ancak günümüzde bile insanoğlunun karşı karşıya kaldığı durum, Irak’ta, Suriye’de ve diğer ülkelerde yaşananlar Jean Anouilh’in gelecek kaygılarını doğrular niteliktedir.

Antigene da olay Thebai şehrinde cereyan eder. Kiral Oidipus’un ölümü üzerine kiralın iki oğlu Eteokles ve Polyneikes’in birer yıl nöbetleşe olarak ülkeyi idare etmeleri gerekirken büyük kardeş Eteokles’in idareyi küçük kardeşine devretmemesi üzerine “Polyneikes’in kendi tarafına kazandığı yedi yabancı prens Thebai şehrinin yedi kapısı önünde bozguna uğrattırılır. Şehir kurtulur. İki düşman kardeş birbirini öldürürler.” (*Antigone*.6) Alıntı incelendiği zaman çok açık bir şekilde yabancı elinin varlığı kardeşi kardeşe düşman ettiği görülür. Bencil düşüncenin yaygınlaşması ve fitnenin kışkırtmaları ile en samimi insanlar bile düşman olmaktan kendilerini alıkoyamazlar. Burada Anouilh’in üzerinde durmaya çalıştığı en önemli şey budur. Yabancılar için içindeyse ne dostluk ne de kardeşlik kalır. Sonuçta kardeşler tarafından bölüşülemeyen taht bir başkasına kalır. Burada Kreon’a intikal eden taht iki kardeşin uyuşmazlığı sonucudur. Kreon iki kardeşin birbirini öldürmesiyle iktidarı ele geçirir ve küçük kardeşin cenazesini büyük bir törenle kaldırırken büyük kardeşin cenazesini “o alçak, o asi, o haydut kardeşin yassız ve merasimsiz, kurda kuşa bırakılmasını söyler. Kim onu gömmeye kalkarsa, hiç acınmadan ölüm cezasına çarptırılacaktır.”(Anouilh,1955:6)

Kreon’un isyankâr kardeşin cenazesini cezalandırmasıyla kız kardeş *Antigone* devreye girer. Ve ağabeyinin cenazesini gömmeyi düşünür. Anouilh burada anlamsız savaşlar yüzünden kurda kuşa yem olmuş ölen insanların tasvirini yapmaktadır. Kadınlara da ölen insanların bulabilirlerse cenazelerini kaldırmak kalıyor. Bu da onun cezası mı ödülü mü belli değil. *Antigone* kiral Kreon’un ölüm emrine rağmen ağabeyinin cenazesini gömme deneyimine kalkışarak idam hükmüyle piyes okuyucucuna son sayfaya kadar ölüm teması ile yüz yüze getirir.

Muhafızlar ve askerler kiralın olduğu piyeslerde rollerini oynarlar ve her zaman güçlüden emir alırlar. *Antigone*’da muhafızlar Kreon gücü elinde tuttuğu ölçüde onun eli kolu olacaklar, emirlerini uygulamada tereddüt etmeyeceklerdir. Yani ölümün araçlarıdır. Kreon onları kullanacaktır. “Nihayet şu üç al yanaklı adam varya. Şapkaları enseye atmışlar, kâğıt oynuyorlar, onlar da muhafız. Fena adam değildirler. Herkes gibi onlarında karıları, çocukları, ufak tefek dertleri vardır. Ama biraz sonra sanıkları, gözünüzün önünde hiç düşünmeden

yakalayacaklardır.... Adaletin her zaman masum, her zaman kendinden memnun yardımcılarıdır. Şimdilik, yani Thebai'nin yeni bir başkanı çıkıp da kendilerine Kreon'un tevkif emrini verinceye kadar Kreon'un adaletine yardım edeceklerdir.”(Anouilh,1955:5-6) Tüm yöneticiler, gücü ellerinde tutanlar gibi Kreon'un muhafızları da onun yanında olacaklar. Yeni güç muhafızların, askerlerin safını değiştiren önemli etmendir. Kreon'un muhafızları düşünmezler sadece emredilenin yerine getirilmesine bakarlar. Ölüm konusunda her zaman kiralın paylaşımcılarıdır gereğini yaptıkları inancıyla görevlerini yaparlar.

4. PİYESTE ÖLÜME MARUZ KALAN KİŞİLER

Kıral Kreon'un ölüm emri vermesi *Antigone*'un trajik sonunun başlangıcı olarak ortaya çıkar. *Antigone* piyeste Kreon'un tersidir. Zıtlık olmasa trajedi olmaz. Edebiyat toplumun aynası olması münasebetiyle toplumdaki zıtlıklar edebiyata yansımaktadır. Bu da Anouilh'in amacıdır. Dünyaya, topluma, yaşananlara edebiyatçının penceresinden bakmak ister. Yazar mutluluğa susuzluk çeken dünyayı *Antigone* aracılığı ile açıklamaya çalışır. O acı çeken insanların etten kemikten yaratıldığını damarlarında herkes gibi bir kan dolaştığını ifade etmektedir. Güçsüz zavıf insanlar da acı çeker, acıyı hissederler.

Antigone Kreon'un emrine karşı gelmiş ölümü hak etmiştir. Ölüm onun için mutlak kaderdir. Bunun geri dönüşü olmaz. Kirallar bir kere söz verdimi her ne olursa olsun onu yerine getirmelidirler aksi takdirde verdikleri sözü yerine getirmeyen kiralın itibarını ve dolayısıyla gücünü kaybeder. Bu yüzden asi kardeşin cenazesi bir bahanedir. Önemli olan şey kiralın emridir. *Antigone* da asidir öyleyse ağabeyinin cesedi gibi oda cezalandırılacaktır. Bundan kurtuluş yoktur. Ölüm, cinayetler, katliamlar, işkence ve her türlü kötülük yirminci yüzyılda hüküm sürerken bunları kaldırmak, yok etmek için çabaların neredeyse olmadığını anlatmaya çalışır Anouilh. Onun asıl sorunu yirminci yüzyılın çocuklarıdır. Çocuklardır büyük dişilerin arasında ezilen. Böylece piyeslerinde “Anouilh'in insanları kahramanlar ve kutsallar değil yirminci yüzyılın çocuklarıdır.”(Didier,46-47). Geleceğin çocukları mutlu bir dünyada yaşamalıdır.

Antigone adlı piyesin temasının tamamı ölümdür. Ve kişiler ölümlerden ölüm seçmek durumundadırlar başka seçenekleri yoktur.

5. PİYESTE ÖLÜM TEMASI

Piyenin Başında Ölüm kelimeleri eski kiral ve oğullarının ölümünü müjdeleyerek piyese girer. Kiralın oğulları takt kavgasında savaşa tutuşur ve birbirlerini öldürürler. Hemen arkasından kiral Kreon'un ölüm cezası emri gelir. Bu piyesin ölüm ile iç içe olacağı anlamına gelir. *Antigone*'un Kreon'un emrine uymaması piyesin ölüm kokularını artırır. Piyenin ilk diyalog sahnesi Sütne ve *Antigone* arasında başlar. Bu ikili arasında geçen ilk sözlerin içerisinde olumsuz renklerle nitelendirilmiş dünya, ortam ve gece kişilerin karamsarlığını ortaya koyar. Ve piyesin sonraki ilerleyişi hakkında ipuçları verir. Daha sonra Piyenin ilk sayfalarında *Antigone* ve Ismene arasında cereyan eden diyalog şöyledir.

“Ismene- Öldürtür bizi.

Antigone- Elbette! Herkesin payına düşen bir iş var bu dünyada... O bizi öldürtecek, biz erkek kardeşimizi gömeceğiz. Böyle bu işler. Ne yapalım yani?

Ismeme- Ben Ölmek istemiyorum.

Antigone- (yavaşça) Ölmemeyi ben de isterdim.”(Anouilh,1955:13)

Ölüm teması bu diyalog ile hız alır ve piyesin sonuna kadar sürer. Ortada kardeşlerinin cesedi vardır. İki kız kardeş yapacaklarını tartışır ve büyük olan Ismene daha akılcı, *Antigone* ise daha duygusaldır. Ve *Antigone*'un duygusallığı onu isyana itecek ve kardeşinin cesedini gömmeye cesaretini toplamaya sevk edecektir. Ismene küçük kız kardeşini vazgeçirmeye çalışır ama ikna etmeyi başaramaz. “*Antigone*- ... ölüm korkusunu bu işten vazgeçmek için kafi sayıyorsun. Değil mi?” (Anouilh,1955:14) Ismene başını eğer cevabı evettir. İlerleyen bir sonraki konuşma sırasında *Antigone*'a doğru atılır ve “Ismene- *Antigone*! Yalvarırım sana! Birtakım fikirlere inanmak, onlar için ölmek yalnız erkeklerle yaraşır. Hâlbuki sen bir kızsın.”(Anouilh,1955:16) diyerek onu isyanından vazgeçirmeye çalışır. *Antigone*, Ismene ve Sütne arasında geçen konuşmalar ölüm çerçevesinde gerçekleşir. Ortada kalmış bir ceset, cesedin gömülmesi durumunda verilecek bir ölüm kararı ve bu ölüm kararına rağmen karşı çıkışından geri durmayan inatçı bir kız, ölüm korkusuyla cebelleşen bir abla ve küçük kız kardeşini kollamaya çalışan ve onu vazgeçirme çabası içinde olan bir ablanın diyalogları arasında gizli yada aşık yerleştirilmiş ölüm motifleri piyesin sonlarına kadar devam eder. Anouilh'in kendi türünden sayıp acı ve ıstıraplarını paylaştığı *Antigone* piyesteki rolünde toplumdaki mağduru, günahsız oynamaktadır. Hiçbir çaba onu verdiği karardan geri döndüremez.

6.SONUÇ

Jean Anouilh'in *Antigone* adlı eserinde ölüm teması piyesin başından sonuna kadar kişiler arası ilişkilerin ana unsurudur. Ölüm kişilerin bir kısmının uyguladığı bir kısmının maruz kaldığı ana temadır. İnsanlık nereye gidiyor sorusunun cevabını düşündüğümüz zaman korkularımızın ve endişelerimizin en az Anouilh kadar olması gerekir. Günümüzde yaşanan insanlık vahşeti, savaş ortamı yirminci yüzyılda yaşanmış iki dünya savaşının ortamına benzemektedir. Bizlerin bugünü Jean Anouilh'in kaygılandığı geleceği idi. Kaygılarında haklıydı. Ve bugün onun geleceğindeki kaygıların üzüntüsünü yaşamaktayız. Suriye, Irak ve diğer ülkelerde masumlar katlediliyor. Modern silahlar modern çağ canavarlarının ellerinde çocuklar ve kadınlar perişan halde.

KAYNAKÇA

- Anouilh, J. (1955) **Antigone**, (Çv. Orhan Veli Kanık), Milli Eğitim Bakanlığı Modern Tiyatro Eserleri Serisi,
- Anouilh, J. (1958) **Pièces Noires.La Table Ronde**. Editions Balzac, Paris.
- Arendt, H. (1996) Şiddet Üzerine, *Cogito Şiddet*, Yapı Kredi Yayınları, Üç Aylık Düşünce Dergisi, Sayı 6-7, Kış-Bahar: İstanbul
- Audiberti, J. (1965) **Kötülük Kol Geziyor (Le Mal Court)** (Çev. Salah Birsal), Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- Baudelaire, C. (1954). *Œuvres Complètes*, Gallimard, Paris.
- Blanc, A. (1970) **Montherlant, La Reine Morte**, Profil d'une oeuvre, Hatier, Paris
- Didier, J. **Jean Anouilh Par Jean Didier**, Paris
- Erçetin, Ş.Ş. (2006) **Eğitim ve Şiddet**, Hegem Yayınları, 2006:Ankara
- Lumsden, L. (2002) **Preventing Bullying ERİC Digest**. ERİC Clearinghouse on Educational Management Eugene OR. ERİC number: ED463563
- Montherlant, H. de (1942); **Ölü Kraliçe**, (Çev. Mübeccel Bayramveli), Milli Eğitim Basımevi: İstanbul,
- Montherlant, H. de (1950) **Notes sur mon Théâtre**, L'Arche,1950: Paris